

SZEMÉLYES ÖNKÉP ÉS NEMZETI
IDENTITÁS*

Magyarországon ma már mindenki előtt nyilvánvaló, hogy a csupán közgazdasági szemléletű válságkezelési technikák még a nemzetgazdaság talpon maradásához sem elegendőek. És akkor még nem beszéltünk a népesedési mutatókról, a szociális és kulturális szféra, az oktatásügy összeomlással fenyegető, katasztrofális állapotáról. Egy ilyen kilátástalannak tűnő helyzetben a közművelődés munkásainak az lehet az egyetlen esélyük az életben maradásra, ha képesek maguknak újra föltenni az őskérdést: mi a kultúra társadalmi haszna? Nem fogadhatjuk el a kultúra maradék-elvű finanszírozásának gyakorlatát, de a belátható pénzszűke okán meg kell találnunk a társadalmi kommunikációnak azokat a csatornáit, melyek a helyi közösségeket újra képessé tehetik a kulturális önszerveződésre. Meggyőződésünk, hogy csak egy életképes kulturális modell lehet a gazdasági megújulás motorja is.

Európához való csatlakozásunk általánossá tette azt a kényszerképzetet, hogy nyilvánvaló önérdekeink feladása árán is fel kell zárkóznunk egy olyan gazdasági érdekszférához, melynek alkotmánya nélkülözi a közös kultikus, kulturális alapokat. Ugyanezen csatlakozás nyomán gyorsultak fel a globalizmus okozta romboló tendenciák kulturális közéletünkben, melyek hovatovább teljes identitásvesztéshez vezethetnek.

S ez a folyamat korántsem előzmény nélküli. Hiszen nehéz volna tagadni, hogy a huszadik század a magyarság emlékeztetésének az évszázada. Trianon a legutóbbi időkig tabu-téma volt, s mielőtt reális képünk alakulhatott volna ki a kiváltó okokról, most éppen azt próbálják elhitetni velünk, hogy az utódállamok unióba való belépésével ez a kérdés mára már aktualitását veszítette. A felejtés-

nek azonban nemcsak politikai és ideológiai okai vannak. „A múltat végképp eltörölni” kommunista szlogenje nemcsak külső diktátumként működött; a felejtés mint védekezési mechanizmus '56 után, a Kádár-érában az egyes ember túlélésének általános életstratégiájává vált. De ezen nincs mit csodálkoznunk: hiszen mintegy kétmillió embert, a vidéki népesség egynegyedét ez a rendszer a 70-es években arra kényszerítette, hogy gyökeretlen panel-lakóként tengesse életét a nagyvárosokban. S talán az sem véletlen, hogy a közművelődési szakemberek tömeges képzése is ugyanebben az évtizedben indult.

A 60-as években szocializálódott „nagy generációnak” köszönhetőek ugyanakkor azok az emlékezet visszaszerzésére irányuló kísérletek is, amelyek – felülemelkedve az Aczél-kurzus által folyamatosan újragenerált népi–urbánus álvitán – spirituálisan lehetővé tették az átjárást a társadalmi osztályok és rétegek, valamint a társadalomtudományok (szociológia, történetírás) és a művészetek (beat és rock-zene, népművészet, táncház-mozgalom, irodalmi szociográfia, dokumentumfilm) között. Ha jól meggondoljuk, a rendszerváltás idején szellemi értelemben nem is volt más muníciónk az új helyzethez való akklimatizálódáskor, mint ez a kulturális alapú társadalmi konszenzus, amely máig ható teljesítményekben, kommunikációs technikákban nyilvánult meg (lásd még a televíziózás hőskorát és az új medialitás pozitív szerepét). Meggyőződésünk, hogy egyedül ez az a közös alap, amelyre ma is bizvást támaszkodhatunk.

Noha az 1990 utáni időszak országszerte a helytörténet és a magyarság-kutatás reneszánszát hozta, lábra kaptak és megerősödtek a civil egyesületek, az autonóm alkotói és művelődési szerveződések, a határon túli magyarsággal fönntartott politikai és kulturális kapcsolatok, melyeket álmilag is támogattak, most mégis azt kell kons-

* Jelen tanulmányunk eredetileg a Méliusz Juhász Péter Megyei Könyvtárhoz akkreditált Hajdú-Bihar megyei új közművelődési program 2009-ben indítandó új projektjeihez készült.

SZÍN

találunk, hogy a tudatvesztés általános tendenciáját nem sikerült visszafordítanunk. Hiába volt 2000-ben a kormánypárt sikeres identitásképző kampánya, a millenniumi zászlók átadása és az ahhoz kapcsolódó kulturális rendezvények dömpingje, ezzel önmagában nem sikerült tartós pozitív változásokat elérni e „rosszkedvű” ország mentális állapotában. Az állami kezdeményezés nyomán gomba módra szaporodó helyi rendezvények, fesztiválok erkölcsi és anyagi hasznát – mely az ünnep újraértelmezése révén elvezethetett volna az önművelődés és önszerveződés új modelljéhez –, 2002 után a szocialista kormányzat agresszív médiastratégiája hamar lefölözte. Az állami pénzen működtetett cirkusz, a televízió sztár csináló gépezete folyamatosan állítja elő az ország számára a hullócsillagokat, akiket aztán ismerősként üdvözölhet saját településén élőben is a nagyérdemű közönség. Folyik a sör és a bor, a helyi publikum pénze pedig a jól szervezett országos kereskedelmi hálózat nagykutyaínak zsebébe vándorol.

A fenti jelenség egyértelműen azt bizonyítja, hogy a kultúra igenis pénzben mérhető hasznot hoz – legalábbis egyeseknek. De vajon valóban nincs más út? A kultúra csak ilyen módon válhat gazdasági erővé? Ne áltassuk magunkat: a vidéki Magyarországot még jó ideig el lehet kápráztatni azzal, hogy lám, mi is fölkerültünk a térképre, a mi településünk is bekapcsolódott a fogyasztói társadalom kulturális vérkeringésébe. És hiába a mostani gazdasági világválság, a magukra valamit is adó családok továbbra is azon fognak igyekezni, hogy gyermekeik mielőbb erre az egyedül biztosnak látszó sínre kerüljenek: kezdjék az angol nyelv tanulását lehetőleg már az óvodában, s mint hip-hop táncosok már öt-hat évesen mutogassák magukat a színpadon.

Tévedés azt hinni, hogy ezzel a megatrenddel a közművelődési szakembernek szembe lehet mennie. A kézműves módszerek, a magyar tradíciókat és a magas kultúrát propagáló műsorpolitika önmagában nem lehet hatékony az ellen a szemlemi erózió ellen, amely ma már nemcsak a felnőtt generációkat, hanem a kiskamasz korosztályt is fenyegeti. Közismertek azok a nemzetközi felmérések, melyek szerint az általános iskola felső tagozatos diákjainak egynegyede képtelen az értő olvasásra, nehezen fejezi ki magát szóban és írásban is, és a számolásban úgyszintén elmarad európai kortársai mögött. De vajon valóban csupán a tanügy avagy az esetenként pályára alkalmatlan pedagógus, az egzisztenciájában veszélyeztetett szülő okolható ezért? A valódi okot minden bizonnyal mélyebben,

a kulturális motiváltság általános hiányában kell keresnünk. De mit is értsünk kulturális motiváltságon, és miért olyan fontos számunkra éppen ez a 10–14 éves korosztály? A kiskamasznak természet adta igénye, hogy kilépve a család kisközösségéből ideálokat, mintákat keressen a nagyobb közösségekben, nemzetben, országban. De az ember ekkor teszi fel magának azt a kérdést is, hogy ki vagyok? mi vagyok? honnan jöttem? – S ez az, amihez ma nem kap hathatós segítséget sem a szülőktől, sem a pedagógustól. A napról napra tengődő elszigetelt kiscsalád zártságánál fogva eleve alkalmatlan arra, hogy – kontaktust teremtve akár csak a közvetlen környezetével is – gyermekét beléptesse a közösség nagycsaládjába.

A gyermek ebből a zártságból ösztönösen is menekülni próbál, amikor a kor technikai eszközeit birtokba véve az interneten keresztül lép kapcsolatba kortársaival. Ennek az új nemzedéki kommunikációnak a csatornái az iWiW és a Youtube: előbbi az identifikáció és a barátkozás lehetőségét kínálja, az utóbbi mozgóképes forma pedig a drámai fellépésre ad a kiskamasz számára alkalmat. Ezen a fórumon erőt kell mutatnia; s arra is gyorsan ráébred, hogy csak egy óra jellemző produkcióval tud a kortársai szemében érdekessé válni. Ám mivel még nem rendelkezik önálló személyiséggel, önkéntelenül a felmerőhöz folyamodik, hogy karakteres módon jeleníthesse meg önmagát. Számunkra jelzés értékű kell legyen, hogy ezeken a csatornákon egyre többször tűnnek föl a szülők és a nagyszülők portréi, igaz története, dalai.

Ám azt azért nem gondolhatjuk komolyan, hogy gyermekeink pusztán ezen a módon, a felnőtt társadalom aktív és tudatos segítsége nélkül föl fogják tudni építeni a maguk személyiségét és a jövő korszerű magyar társadalmát. S bár az kétségtelen, hogy a család önbecsülését meg lehet erősíteni olyan felülről jövő állami kezdeményezésekkel, mint az Orbán-féle család alapú, szociális elemeket is tartalmazó adózási modell, ez önmagában nem fogja ösztönözni sem a szülőket, sem a gyermeket a kulturális aktivitásra, közéleti szerepvállalásra. Meggyőződésünk, hogy a „nagycsaládba” való beléptetés – ma sokkal inkább, mint korábban – a közművelődés szakembereinek a feladata; s hogy a népművelőnek napjainkban nem csupán az (akárha helyben született) kulturális késztermékek menedzselése a dolga, hanem e szerepkör felelős újragondolása, melynek mentén hivatásának társadalmi funkciója is újrafogalmazható.

De vajon ezzel a „nagycsaládi” gondolattal manapság lehetünk-e korszerűek, és – megfelelve

korunk kihívásának – egyúttal sikerorientáltak is? Véleményünk szerint korántsem valamiféle délibábkergetés ez. A távol-keleti kistigrisek, köztük az ősök sámánhitét őrző Dél-Korea – az 50-es években háborúkkal sújtott, kettészakított ország egyik fele – azt példázza, hogy a törzsi-nemzeti alapon működő ipari-fogyasztói társadalom gazdasági téren is milyen sikeres lehet. Igaz, számunkra most azok a nyugati demokráciák a mintaadóak, melyek a szabad emberek társadalmi szerződésén alapuló korporációs elven kétszáz év alatt épültek fel és működnek ma is. Ám ha belegondolunk, ez a szisztéma nem is áll olyan távol attól a spirituálisan egyeztetett, mellérendelő típusú törzsszövetségi formától, amellyel honfoglalóként Európába érkezünk, s amely későbbi történelmünk során is a megmaradásunkat garantáló tradíció alapját képezte. 1848–49-ben a polgári nemzetállam létrejötte – a frissen felszabadított és emancipált parasztság önkéntes áldozatvállalásával – ugyanennek az élő hagyománynak volt köszönhető. De még az első világháborús fiatal nemzedék is ugyanezzel a töretlen nemzeti öntudattal vonult önként és dalolva a frontra.

Nincsen olyan család, amely ne őrizné a déd-és ükapák katonaképét, szabaduló levelét. Ez a fényképekről ránk sugárzó pátosz ma fájdalmasan hiányzik az életünkől. Erre az érzelmi többletre volna hát érdemes ráhangolódnunk, hogy személyes és történelmi emlékezetünk szakadozó fonálát újra összekössük. S nemcsak a kiskamasznak, hanem a szülők nemzedékének is ez az egyetlen esélye arra, hogy a feledés százada a felmenők emlékezetének e tárgyi dokumentumain keresztül kézzelfogható közelségbe kerüljön

Napjaink negatív jelenségei is arra vallanak, hogy a kontinuitás vágya kiírthatatlan az emberből. A Magyar Gárdába tömörült fiatalokat – nem lévén már nemzeti hadseregünk, mely a felnőtté válás küszöbén a felserdült fiúk beavató közege volt – ugyancsak ez az ambíció fűti, amikor az utolsó érvényes honvédő háborúnak vélt nyilas mozgalmat választják mintakép gyanánt, s fekete uniformist öltve riogatják a nyugalomra vágyó, békés polgárokat. Betiltani persze be lehet ezt a mozgalmat – félt azonban, hogy a tiltás csak olaj lesz a tűzre. Mert gondoljuk csak végig, hogy ez a társadalmi rövidzárlat miért is állt elő törvényszerűen. Az ifjú felnőtt, aki kiskamaszként nem járhatta végig a személyiséggé válás iskolájának természetes lépéscsúfokait, nem tapasztalhatta meg a „nagy család” megtartó közegét, ebben a biológiailag és pszichológiailag sorsdöntő életváltóban, amikor a nemzet-

ben való gondolkodás kellene, hogy időszerűvé váljon a számára, jobb híján ideológiát választ magának, hogy a benne feszülő energiákat artikulálhassa, és úgy érezhesse, hogy ebben a közösségben egyéniséggé, nemzeti elkötelezettségű hazafivá válhat. Az eredmény azonban, amely az országot joggal nyugtalanítja, ennek éppen az ellenkezője: egy erőszakon alapuló társadalom rémképe, melyben a fiatal felnőtt generáció képtelen reflektálni önmagára és a körülötte gyorsuló ütemben változó világra.

Ha a felnövekvő nemzedéknek ezen a kommunikációra való képtelenségén nem tudunk úrrá lenni, ezzel össznemzeti értelemben azt kockáztatjuk, hogy végképp elveszítjük a világbeszédre való képességünket. Ez a világbeszéd pedig – a globalizáció tagadhatatlan pozitív fejleményeként – egyre inkább a múlt felé nyit és a reális történelemszemléletre alapoz. A kultúra vonatkozásában ez azonban nem pusztán a hiteles tényfeltárás igényét, a múlthoz való elfogulatlan viszony kialakítását jelenti. „A kultúra múltja: jelene” – Jurij Lotman, a huszadik század második felének jeles kultúrakutatója, teoretikusa ezzel a végsőkig tömörített megfogalmazásával arra hívja fel figyelmünket, hogy az emberiség múltja korántsem befejezett, lezárható történet. A múlt öröksége a jelenben képződik meg újra és újra, mint folytonos alakulásban lévő, velünk és általunk formálódó élő valóság. A kultúrának ez az organikus működése azonban elképzelhetetlen az önmagunkkal folyamatosan fenntartott párbeszéd nélkül, amely egyúttal nemzeti önismeretünk alapja és a világbeszédbe való érdemi bekapcsolódásunk előfeltétele is.

Kép – képi kultúra – önkép – emlékezet

Mára már elcsépelet megállapítás a társadalmi és kulturális közbeszédben, hogy a Gutenberg-galaxisnak vége, és a kommunikáció alapja – mely világról alkotott elképzelésünket meghatározza – a kép. Ezt a megállapítást akár tényként is elfogadhatnánk, hiszen az emberi érzékelésben, tapasztalatszerzésben a látás képessége teszi ki az életben maradáshoz szükséges elemi információ-szerzés mintegy 75%-át. Ezen természettudományosan is igazolt tétel viszont, ha az emlékezet tárgykörében próbálunk kezdeni vele valamit, önmagában alig használható, pedig napjainkban az egyre kifinomultabb eszközökkel operáló történeti és régészeti kutatások naponta nagy mennyiségben halmoznak fel és publikálnak eddig soha nem látott tárgyakat, dokumentumokat a legkülönbözőbb nézőpontból és a legnagyobb élességgel, képi, zömmel digitális

formában. Ezek a képek azonnal forgalomba kerülnek az ismeretterjesztés, az oktatás, a muzeológia, a filmművészet, a színház, de a videójátékok, illetve a cybertér jóvoltából is – tehát mindennapi valóságunk legszélesebb értelemben vett terepein. Ismeretelméleti, de lassan már-már antropológiai kérdéssé vált, hogy az elsőprő képdömpingnek ez a virtuális valósága átvette-e már a főhatalmat a gyermek személyiségfejlődésében, létrehozván azokat a nemzedékeket, melyek – a felmenőktől eltérően – alapvető ismereteiket már nem a taktilis érzékelés vagy a szóbeliség, az éneklés, zenélés, a tánc művelése, a mesék, történetek hallgatása vagy olvasása útján szerzik, világukat, egyéniségüket nem a hagyományos módon építik fel, élik meg.

Mielőtt mi – akik még másként szocializálódtunk – megpróbálnánk elképzelni, hogy mi történtik utódaink fejében, tekintsünk vissza az időben, hogy lássuk: honnan, mikortól eredeztethető jelenkori képkultúránk, illetve hogy a fotográfiai eljárások megjelenése miként alakította át önképünket, mitologikus történeti és családi emlékezetünket. Nem gondolunk rá, de történelmi tény, hogy világméreteken, de a magyar polgári átalakulás XIX. század közepi történetében is az írásbeliség széleskörű elterjedése, a társadalmi osztályok közötti átjárhatóság, az emancipáció és a politikai gondolkodás, valamint az egyéniség kultuszának térhódítása a fotó mint új képkalkotási technológia megjelenésével volt egyidejű. Miért fontos hangsúlyozni ebben a világméretű folyamatban a magyarság, a magyarországi helyzet különleges voltát? Azt mindannyian tudjuk, hogy 1848–49-ben egy közel hatvan esztendeig tartó folyamatnak, a reformkornak a végén vagyunk. Ebben a hatvan évben az elnémetesítő politika ellen lázadó, elsősorban humán értelmiségi réteg Magyarországon egyszerre lép föl a Habsburg-házzal szemben az alkotmányosság, a kulturális intézményrendszer, a polgári szabadságjogok érvényesítése, valamint a kultúra és a művészet „modernizálása” érdekében.

A nyelvújítás, mely e korszak védjegye, nem csupán a hozzávetőleg 140.000-ből máig megmaradt és használt mintegy 10–30 ezer szó meghonosodását és a költői nyelvnek a köznyelvhez való közeledését eredményezte, hanem alapvető változásokat hozott archaikus nemzettudatunkban is. Az addig a hun-székita eredettörténetre és a krónikás hagyományokra alapozó éthosz a korai kapitalizmus gazdasági kihívásainak és a felvilágosodás eszméinek hatására az építkezés és a reáliák irányába mozdult el. Ezen korszak legendás alakjai, akik elsősorban a kismemesi vagy a polgári

rétegből kerültek ki, az addigi magyar történelem-szemlélet „mesebeli hőseit” – mint a történelmi léptékű tudat-átalakításban esélyes tényezőket – a felhőkbe a földre szállították le. Csak ezen az alapon válhatott valóságos igénnyé a Magyar Tudós Társaság, a későbbi Magyar Tudományos Akadémia, a Nemzeti Múzeum, a Nemzeti Színház megalapítása, illetve az európai összehasonlításban is korszerű tudományágak önállósodása és művelése, a folyóirat- és könyvkiadás széleskörű terjedése, valamint a társasági, kulturális és gazdasági élet modernizációja.

Ezzel a felhalmozott készlettel indul a forradalom és szabadságharc története, mely a reformkor harmadik nemzedékének fellépésével és a fotó megjelenésével egyidejű. Ezek a hőskor már saját korukban mitikus alakok, de – a fennmaradt dagerrotípiáknak hála – a mai értelemben véve reális figurák is. Ez a sajátos „kettős tudat” a mai napig körülveszi polgári átalakulásunk nagyjainak személyét, s a legaktívabb motorja nemzet-tudatunknak ma is. Fontos megjegyezni, hogy a jobbgysorból éppen fölszabadult paraszti személyek a szabadságharc idején először neveztetnek meg az ország ezeréves történetében úgy, mint a csatákban kitűnt és a vezérekkel egyenértékű cselekvő hőskor. Nem véletlen, hogy a szabadságharc bukása után olyan erősek azok a polgári alapon szerveződő, a ’48-as hagyományokat évtizedeken át ápoló egyesületek, melyeknek kohéziója éppen ebben az egyenjogúság-tudatban érhető tetten. Biztosra vehető az is, hogy a családtörténetekben is fordulópontot hozott ’48–49, annak ellenére, hogy a paraszti néprétegek számára a fotográfia mint az új ikonképzés lehetősége csak a XX. század első évtizedeiben vált elérhetővé, majd egyenesen divattá.

Mindezek a jelenségek tanulságosak a kamera másik oldalán álló személyek szemszögéből is. A fotográfia megjelenésének idején a fotográfus célzottan a kor meghatározó személyiségeinek portré-szerű rögzítésében volt érdekelve, és nemcsak anyagi alapon. Az új korszak új ikonkészítői kezdettől tisztában voltak azzal, hogy tevékenységük messze túlmutat a képírás addig ismert és művelt kultuszképző szerepén. A festményen, rajzban, könyvnyomaton vagy metszeten megörökített képmás vagy eseménytörténet az uralkodót és az arisztokráciát mint a társadalom egyetlen lehetséges alakító tényezőjét jelentette meg, ellentétben a fotóképmással, mely már nem feltételezte a megrendelőtől való függést, és szakmai, technikai értelemben sem volt akkora kihívás a kép készítője számára. A fotográfus ekkor már mint a történe-

lem valóságának megörökítője lép fel. A századfordulóig eltelt ötven év a lencse két oldalán állók konszenszusa révén a nemzetnek egy új, immár közös képkultúrán alapuló kultuszát hozta létre.

Tulajdonképpen a magyar millenniumi kiállítás idejére érett be ez a folyamat. A történelmi Magyarországon élő magyarok és a nemzetiségiek, önmagukra ismervén, egyrészt újrafogalmazták identitásukat – lásd még a nemzetiségi autonómia-igények megjelenését, illetve az elmagyarosodás folyamatát. Sarkítva fogalmazhatunk úgy is, hogy ez a kép- vagy ikon-alapú új kultuszképződés döntötte el, hogy ki vallja magát magyarnak. A katonákat az I. világháborúba küldő birodalmi vezetés a képek ilyen vonatkozású hatalmát fölismervén katonáit idealizált olajnyomatú keretben, de a személyt identifikáló fényképparccal küldte hadba és bocsátotta haza (lásd „leszerelő levél”). Ezek a relikviák lesznek azután a családi emlékezetnek száz évre visszatekintő „alapító darabjai” a fényképalbumokban. Ezek a dokumentumok szembetűnő a pátosz és a hősiesség dominanciája. Sajátos módon – éppen a hősiesség hangsúlyozása folytán – a szóbeli emlékezet is új formákat vett fel. A szellemi néprajz tanúsága szerint az új stílusú nép- és műdalok ebben az időszakban születnek meg és jutnak túlsúlyra a népzeneben, ekkor lesz óriási piaca a ’48-as történeteket, hősöket népies ízű verszetekben megéneklő ponyvairodalomnak, és ekkor rögzülnek a családi emlékezetben a ’48-as vagy az első világháborús „házi hősök” – a maguk reális, egyúttal mesés történeteivel.

És noha tudjuk, hogy miként vált a fotográfia és a film a politika kezében a manipuláció eszközzé, ezen első családi darabok máig azt a funkciót töltik be, mint keletkezésük idején: kijelölik a határt és ugyanakkor összekötő kapcsot képeznek a személyes lét szférája és a világesemények történelmi dimenziója, léptéke között. Más szóval beléptetik a személyt a történelembe. Klösz Györgynek, a századforduló fotográfusának pest-budai, budapesti városképei ezen történelmi képhatár dinamizmusát, Plohn József hódmezővásárhelyi fényképész öreg honvédportréi – annak drámáját, pátoszát, tragikus mélységeit rögzítik. Ugyanezen sorban említendő a Bódy Gábor által kezdeményezett – és Forgách Péter munkássága révén mára világhírűvé lett – kísérlet, mely a családi archívumokban fennmaradt filmfelvételek révén a XX. századi történelmet hozta – az eddigiektől gyökeresen eltérő módon – személyes közelségbe. Erdemes figyelni még egy tényre. A mai reklámgrafikában, de a reklám- és játékfilmben is megjelent az igény a

fekete–fehér képek használatára. Mintha a három dimenziút imitáló – virtuális – színes képhez mint egyedüli valóságba vetett hit ingott volna meg. Valószínűleg ezeken a területeken is felmerült már a régiség, mint a hitelesség garanciája, a dimenzióhatárokat átlépni nem kívánó tisztesség problémája. Szintén korunk múlt felé fordulásának jele, hogy a napi- és hetilapok ma már rendszeresen közölnek családi albumokból beküldött fényképeket, mintegy az emlékezet visszaszerzésére tett kísérlet gyanánt.

„... lelkes Egggyé így szaporodom!”

József Attilának *A Dunánál* című verse arról az ember életében legalább egyszer felbukkanó dilemmáról tudósít, hogy miképpen van jelen személyes tudatunkban az úgynevezett mítikus idő, mely természetéből következően szintén csak a családi emlékezetten keresztül élhető meg, lakható be. Aki megpróbálta egyszer számba venni felmenőit, és netán a nevüket fölírva családfává összekötni, biztosan szembetalálkozott azzal a paradoxonnal, hogy az időben visszafelé haladva egyre több össel találkozik, és ezek az ősök a térben, esetleg a nációnak vonatkozásában is egyre szélesebb kört ölelnek fel, mintha régen sokkal többen lettünk volna. Pedig tudjuk, hogy a népesség történetileg – egy-egy országban, de a világban is – az idő előrehaladtával növekszik. A személyes múlt és jövő, az elődök és utódok viszonylatában mégis valamennyien egyetlenek vagyunk, mint a homokórán éppen most átpergő homokszem. Előttünk és mögöttünk is sokan vannak, kiknek élete és öröksége bennünk található, általunk valósul meg. Valószínűleg ez az egyszerű – minden emberben megfogalmazódó – felismerés az, mely, mint legnagyobb kohéziós erő, az emberi társadalmakat végső értelemben egyben tartja. Az archaikumban nem véletlenül edzik, erősítik, teszik ki próbának a felnőtt társadalomba frissen belépő fiatal. A beavatás célja, hogy az ősök tetteinek, tudásának átadása révén megszerezze a maga identitását, saját nevét.

A név megszerzése nem egyszerű folyamat, nem egyszeri alkalom, és nem kis felelősséget ró arra, aki már névvel bír. Mert változhat bármilyen sebességgel a világ, szerződéseink, közösen alkotott szabályaink garanciája, a hitelesség biztosítéka továbbra is egy név, egy névalírás. A kiválóság méltatására sem tudunk jobb szófordulatot, mint hogy valaki „nevet szerzett magának” vagy „neves”, nagy név. Már születésünk előtt – az ősökre is emlékezve – tervezgetik nevünket a szülők, először ezt a szót írjuk le girbe-gurba nagybetűkkel,

ez kísér bennünket egy életen át, és ez marad fenn utánunk a legtovább, nem csupán a fejfánk, de a családfán és a kollektív emlékezetben is. Egy-egy település története, az ország népességének összetételbeli változása történelmi méretekben, de egy-egy korszak stílus- és ideálváltozásai is híven követhetők általa. Ebből a szempontból elgondolkodtató, hogy korunk életre indított kis hősei milyen nagy arányban kapnak szüleiktől mostanság idegen vagy „filmhős”, esetleg kitalált neveket.

Egy hároméves modell-kísérlet a családi emlékezet és a közösségi tudat településszintű visszaszerzésére

Közművelődési modellkísérleteink a '70-es évek óta tartó kudarcorozata talán abból az elhibázott attitűdből fakad, hogy a politikai és gazdasági érdekeket érvényesítő, felülről vezérelt társadalom-átalakító koncepciókhoz igazította programjait. Ilyen értelemben fogalmazhatunk úgy is, hogy Magyarországon csupán „átszocializálási” kísérletek voltak, melyek nem számoltak eléggé, sőt inkább leszámolni igyekeztek a tovább élő tradíciókkal, és csupán a modernitás vagy a korszerűség jegyében születtek. A rendszerváltozással megjelent ugyan a civil társadalom felépítésére vagy újragenerálására való igény, de nem születtek meg azok az átfogó nagy gondolatok, melyekre alapozva aktivizálni lehetett volna veszendőben lévő hagyományainkat és apátiába süllyedt nemzetadatunkat. Nem csoda hát, hogy a pályázati rendszer indukálta programkényszer nyomán létrejött új kulturális kezdeményezések és produktumok nem álltak össze egy átfogó nemzeti stratégiává. Sajnos e folyamatok mára azt eredményezik, hogy a „nemzet egészsége” – mely leginkább ünnepeink jó megélése révén válhatna kézzelfoghatóvá – romokban hever. Itt van tehát az ideje, hogy szembenézzünk az alulról építkezés elemi problémáival, és megtaláljuk a közös nevezőt, a mindenki által elérhető és átélhető szellemi bázist, és azokat az eszközöket, melyeket fölhasználhatunk egy-egy település kollektív tudatának visszaszerzésére.

Kézenfekvő lenne az alulról való építkezést a gyerekkorosztálynál kezdeni, szövetségesnek nyerve meg a településen dolgozó pedagógusokat. Hiszen továbbra is tőlük reméljük, hogy az elemi iskolában megszerzendő tudások mellett – pedagógiai munkásságuk részeként – beleplántálják gyermekeinkbe az alapvető szociális normákat és a helyi érdekű történelmi tudatot. Sajnos, ez a természetesnek tűnő szövetség manapság nehezen hozható létre. A gátló tényezők eredőjeként nem elegendő csupán a pedagógus pálya több évtize-

des leértékelődési folyamatát és az abból közvetlenül következő érdektelenséget említeni. Messez vagyunk már attól az irigyelhető állapottól, amikor a helyi iskolák felekezeti kezelésben voltak, amikor például a tanítóválasztás az iskolaszékek vagy a presbitérium beleszólásával, jóváhagyásával történt, s amikor az iskolai oktatás–nevelés és az önművelés közösségi formái szerves egészet alkottak. Egyelőre a tehetségek kiválasztásának és gondozásának feladatát is nehéz ellátni, mert azt sem segítik kellően a központilag preferált programok.

Hiányoznak a legény- és leányegyletek, ifjúsági szervezetek, és azok a fórumok is, ahol a kulturális „önellátás” vidéki eredményei országosan regisztrálhatók, megmutathatók lennének. Összefoglalva: egy olyan helyzetben, amikor az oktatási intézmény fenntartása az önkormányzati költségvetés legnagyobb – sokszor kigazdálkodhatatlan – tétele, nehéz megtalálni és megszólítani azt az öngyilkos „kamikazét”, aki katedráján – bizonytalan anyagi és erkölcsi háttérével – egymaga generátora lehetne az öntudat visszaszerzésének.

Elodázhatatlan viszont a történelmi, az állampolgári és gazdálkodási alapismeretek iskolai vagy szabadiskolai formában való oktatása, mert mozgástér az önkormányzatok számára jószerint már csak a szociális ellátórendszer helyi megszerzésében adódik. Ez a tény az önkormányzatok vezetésének figyelmét kényszerűen is a humán területek felé tereli. Azt, hogy milyen egy település általános vagy családokra lebontott szociális állapota, első kézből még mindig a tanítótól lehet hitelesen megtudni. Előbb-utóbb érdeke lesz tehát a vezetésnek egy asztalhoz ültetnie a pedagógust, a közművelődési szakembert, a helytörténészt, a falugazdát és az érdekvédelmi szervezetbe tömörült gazdálkodót. Mindezen folyamatok komplexitásának tudatában az alábbi standardizálható programokat állítottuk össze:

1. Szólítsuk meg a magyar- vagy történelemtanárokat és az osztályfőnököket, hogy szenteljenek egy vagy két tanórát a családfigyelésre. Állítsanak össze egy olyan egyszerű táblázatot, melybe a tanulók a családi fotóalbumból kiemelt arcképeket helyezhetik el a szülőktől kezdve visszafelé a dédszülőkhöz – tehát lásson vissza a gyerek a negyedik generációig.

2. Kérjük meg a gyerekeket, hogy szülői, nagyszülői segítséggel találjanak egy olyan nevezetes családi történetet, melyet az osztály vagy a nagyobb közösség előtt is el lehet mondani.

3. Ezekből a történetekből rendezzünk egy „házi versenyt”.

4. A legjobb történeteket mondják el a gyerekek a gyermeknapon a település nyilvánossága előtt.

5. A „verseny” díja legyen az, hogy a gyermeknapon a legjobb történetet hozó, legrátermettebb kisdíák legyen aznapra a gyermekpolgármester.

6. Ezen a napon a legjobbak, mint egy gyermekképviselő testület tagjai, nyerjenek betekintést a település önkormányzatának életébe. A vezetők és a dolgozók mutassák be, hogy mi a munkájuk, és hogyan születik egy-egy, a település életét meghatározó döntés.

7. A nap végén a polgármester, mint a program védnöke, maga is mondja el a közönség előtt a saját kiválasztott családi történetét. Ez volna az első év programja 6–14 éves gyermekek számára és részvételével.

A második év programjaként célozzuk meg a 14–18 éves korosztályt, amikor is szintén családi archívumokból származó, és a régi gazdálkodási, közösségi és ünnepi hagyományokat felelevenítő fényképekre fókuszáljunk. A képek gyűjtését a teleház vagy a művelődési ház részéről segítsük meg azzal, hogy egységes rendszerben, egy központi szerveren, scannelt formában tároljuk és rendszerezzük az anyagot. Az archiválás rendszere és szempontjai terjedjenek ki arra, hogy szerves egységben és működés közben mutassák be a régi települést a két háború közötti időszaktól a '70-es évekig. Alakítsunk ki az ifjúsággal egy olyan digitális kapcsolatrendszert, melynek révén a képek mellé történeteket kapcsolhatnak írásos vagy mozgóképes interjúk formájában. A pedagógusokkal, közművelődési szakemberekkel, helytörténészek-

kel és városi tisztviselőkkel egyeztetett program keretében írjunk ki versenyeket legalább három témában azon fiatalok számára, akik a legaktívabbnak bizonyulnak a gyűjtés folyamán. A versenyek eredményét mutassuk be a település közönségének kiállítás, színpadi demonstráció, illetve CD vagy DVD formában.

A harmadik évben a felsőfokú tanintézetekben tanuló fiataljaink számára – a már összegyűlt és feldolgozott kép- és szöveganyag felhasználásával – ajánljunk olyan szakdolgozati témákat, melyek szoros összefüggésben állnak a település múlt- vagy jelenbeli életével, de kiterjednek az antropológia, a szellemi néprajz, a pedagógia, az egyháztörténet, a szociológia, a gazdaságtörténet, a településtörténet vagy -földrajz területeire is. Ezen munkákat díjazzuk, esetleg támogassuk ösztöndíjjal is. Amennyiben lehetőség van rá, az összegyűlt anyagot tegyük közzé kötet formájában a megyei archívum számára. Mindezek alapján próbáljuk közösen felvázolni a település lehetséges jövőjét, mindhárom korosztály aktív részvételével. Hasznos volna fölvenni a kapcsolatot a testvértelepülésekkel, tájékoztatván őket erről a hároméves folyamatról, és ha van azonos vagy hasonló program-elem, akkor keressük a lehetőséget arra, hogy azokat egymás városában vagy falujában bemutassuk.

A programban résztvevő gyerekek és fiatalok nevezési díjként vegyenek vagy kapjanak egy, a program címével fölíratozott pendrive-ot, melyen az alapinformációk (képek, szövegek, mozgó képek zárolt formában) hozzáférhetők, és a szabad tárhelyek fölhasználhatók a saját adatok bevételére.